

Qiyomov Yusuf To‘xtasin o‘g‘li

Xalqaro Innovatsion Universiteti

Iqtisodiyot va aniq fanlar kafedrasi mudiri

Jalolov Sayfiddin Sobirjon o‘g‘li

talaba

Karimov Islom Shuxrat o‘g‘li

talaba

Anotatsiya: *Maqolada pul va uning vazifalari to‘g‘risida, Ratsionalistik qarashlar, hozirgi vaqtda yuqoridagiga o‘xshagan real pullar o‘rniga o‘z qiymatiga ega bo‘lmagan qog‘oz va kredit pullar muomalada ishlatilishi, Pulning mohiyati va uning xususiyatlari, pulning turlari haqida fikr mulohazalar keltirilada*

Kalit so‘zlar: *iqtisodiy kategoriya, pul, Bozor iqtisodiyoti, bozor tili, qurol, Tovar, kredit, qiymat, Kredit, Veksel, banknota*

Har bir iqtisodiy kategoriya amal qiluvchi mamlakat rivojlanishining asosiy dastaglaridan biri pul bo‘lib, bozor iqtisodiga o‘tish va unda ish yuritishda uning roli va ahamiyati yana oshib boradi. Darhaqiqat, pul - «bozor tili» deb bekorga aytishmagan. Har bir iqtisodiy axborot, tovarlar va xizmatlar bahosi, to‘lovlar, daromadlar va xarajatlar, moliyaviy talablar va majburiyatlar, iqtisodiy aloqalar makro va mikro darajalarda faqat pulda ifoda qilinadi. Bozor iqtisodiga o‘tish sharoitida pulni ahamiyatining oshishi shundaki, jamiyatimizda mavjud huquqiy va jismoniy shaxslar faoliyati va ularning natijasi -daromadi pul bilan bog‘liq. Shuning uchun ham pul barcha iqtisodiy rivojlanish pog‘onalarida odamlarni o‘ziga jalb qilib kelgan. Avstraliyalik iqtisodchi olim K. Mengerning fikricha Aristotel va Platondan boshlab XX asrning boshigacha pul to‘g‘risida jahonda besh-olti mingdan ortiq maxsus ishlar chop qilingan. Agar biz hozirgi kunda pul to‘g‘risida yozilgan va chop qilingan adabiyotlar soni bir necha marta oshib ketgan desak mubolag‘a bo‘lmasa kerak. Tadqiqotlar shunchalik ko‘p bo‘lishiga qaramasdan pul va uning xususiyatlari, har bir tizimda ishlatilishi, roli, iqtisodga ta‘siri, nega alohida olingan individumlar qo‘lida pulning ko‘payishi ularning boyligining ko‘payishiga olib keladi-yu, jamiyat miqyosida muomaladagi pul massasining ko‘payishi jamiyat boyligi ortib borishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi degan savollarga hali to‘liq javob berilgan emas.

Pul va uning vazifalari to‘g‘risida mavjud xorijiy mamlakatlar iqtisodchilarning qo‘llanmalarini olib qaraydigan bo‘lsak, pulning kelib chiqishi to‘g‘risida ikki xil g‘oya mavjudligini ko‘rishimiz mumkin. Bular ratsionalistik vaevolyutsion g‘oyalardir. Ratsionalistik qarashning asoschilaridan biri Aristotel bo‘lib, u pul kelib chiqishining asosini o‘zaro bir-biriga teng qiymatni harakatga keltiruvchi biror bir maxsus «qurol»,

kishilar orasida o'zaro kelishuv natijasida qabul qilingan shartli birlikning topilishi ayirboshlash jarayonining bo'lishiga olib kelgan deydi. O'zaro tovarlarni almashtirishga pul qatnashmaganda tovarni sotish jarayoni tovarni sotib olish jarayoni sifatida yuzaga kelgan. Tovarlar o'rtasidagi proporsiya tasodifan, masalan, sotilishi kerak bo'lgan mahsulotga talab qay darajada va uning miqdorining kam ko'pligiga bog'liq holda o'rnatilgan. Keyinchalik shu tovarlar ichidan umumiyekvivalent rolini o'ynovchi ba'zi tovarlar ajralib chiqdi. Jamiyatning rivojlanishi muomalaga metallarning kirib kelishiga olib keladi.

Rivojlanishning birinchi bosqichlarda bular mis, bronza, temir bo'lib almashinuv T-P-T shaklida olib borilgan. XVIII asrlarning oxirigacha pul tomonlar o'rtasidagi shartnoma vositasi deb qarab kelingan. Yoozirgi vaqtda ham ba'zi chet el olimlari, masalan, Pol Samuelson pulni sun'iy sotsial shartlashish belgisil deb izohlangan. Boshqa amerikalik olim Jon Gelbreit qimmatbaho metallarning pul vazifasini bajarishi bu kishilar o'rtasidagi kelishuvning mahsulidir deb uqtirmoqda. Uzoq yillar davomida sobiq SSSRda pul va pul muomalasi sohasidagi tadqiqotlar K.Marksning ta'limoti asosida olib borilgan. Pulning kelib chiqishini tadqiqot qilishda, u A. Smit, D. Rikardolarning tadqiqotlariga asoslangan holda pulning mohiyatini ochib berishga harakat qilgan. Pulning o'zi ham Tovar ekanligini, pulning kelib chiqishi bosqich 1 Samuelson P. *Ekonomika*, M.:1964, - 64 b. larini izohlab bera oldi. U oltin va kumush qazib olish va ishlatish uchun ma'lum mehnat sarflanadi, shu mehnat oltin va kumushda gavdalangan holda, boshqa tovarlarning qiymatini o'lchashning asosi bo'lib xizmat qiladi deb ko'rsatgan

Hozirgi vaqtda yuqoridagiga o'xshagan real pullar o'rniga o'z qiymatiga ega bo'lmagan qog'oz va kredit pullar muomalada ishlatilmoqda. Shuning uchun, qog'oz va kredit pullar, pul kelib chiqishi to'g'risidagi ratsionalistik kontseptsianing to'g'ridan-to'g'ri isboti bo'la olmaydi. Qog'oz pullar yuzaga kelguncha jamiyat bir necha rivojlanish bosqichlarini bosib o'tgan. Pulning kelib chiqish tarixi pulning evolyutsion nazariyasi bilan ko'proq bog'liq. Tovar muomalasining evolyutsion rivojlanish jarayonida umumiy ekvivalent shaklini har xil tovarlar o'ynagan. Yoar bir jamoa o'z tovarini ekvivalent sifatida o'rtaga qo'ygan. Lekin jamiyat tarraqiyoti shu tovarlar ichidan ikki guruh tovarlarning ajralib chiqishiga olib keldi. Bular: birinchi ehtiyoj uchun zarur bo'lgantovarlar va zebu-ziynat tovarlaridir. Ishlab chiqarishning rivojlanishi natijasida dehqonchilik va chorvachilikdagi mehnat taqsimoti, tovar turlarining ko'payishi almashinuv jarayoninig yana rivojlanishini taqozo qildi. Almashuv jarayonida tovar egalari o'zaro muloqotda bo'lib, tovarning egasi o'z mahsulotini (mulkini) baholagan. Shu baholash jarayoni biror o'lchov birligi bo'lishini taqozo qilgan.

Pulning mohiyati va uning xususiyatlar K. Marks pulni pul - bu tovarlarning tovari deb ifodalangan va uning quyidagi xususiyatlarini izohlab bergan. Birinchidan, pulning iste'mol qiymatida boshqa tovarlarning qiymati o'z ifodasini topadi. Ikkinchidan, pulda

ifodalanadigan aniq mehnatning asosini abstrakt mehnat tashkil qiladi. Uchinchidan, pulda ifodalanuvchixususiy mehnat ijtimoiy mehnat sifatida namoyon bo'ladi. Shunga asoslangan holda pul ham tovar, lekin boshqa tovarlardan farq qiluvchi xususiyatlarga ega bo'lgan, maxsus tovardir degan xulosaga kelish mumkin. Uning maxsus tovar sifatida xususiyati shundaki, u barcha tovarlarning qiymatini o'ziga ifoda qiluvchi, umumiy ekvivalent hisoblanadi. Umumiy ekvivalent rolini uzoq yillar davomida oltin bajarib kelgan bo'lsa-da, tovar xo'jaligining va pul muomalasining rivojlanishi kog'oz pullar, boshqa kreditvositalari, yuzaga kelishiga, kredit va pul mablag'larining bankda bir schyotdan ikkinchi schyotga o'tkazilishi kabi jarayonlar bo'lishiga olib kelgan. Pul qanday shaklda bo'lishidan qat'iy nazar - u pul bo'lib qoladi. Yuqoridalarga asoslangan holda pulning mohiyatini qo'yidagicha ta'riflashimiz mumkin. Pul – bu maxsus tovar, umumiy ekvivalent bo'lib, abstrakt mehnat xarajatlarini o'zida aks ettiradi va tovar xo'jaligidagi ijtimoiy ishlab chiqarish munosabatlarini ifodalaydi. Bu ta'rif pulning barcha xususiyatlarini o'zida to'liq ifodalaydi deb aytishimiz mumkin. Bular, birinchidan; pulning boshqa tovarlardan ajralib turuvchi maxsus tovarligi; ikkinchidan - pul bu umumiy ekvivalent - yagona tovar bo'lib, qolgan tovarlarning qiymatini o'zida ifoda qilishi, (boshqa xohlagan bir tovar bu xususiyatga ega bo'la olmaydi); uchinchidan, pulning ekvivalent sifatida tovarni yaratishga ketgan mehnat va boshqa xarajatlarini o'zida ifoda qilishi; to'rtinchidan, pulning har bir iqtisodiy tizimda, tovar ishlab chiqarishda kishilar o'rtasida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlarini ifoda qilishi va boshqalardir.

Pul to'g'risidagi evolyutsion nazariya uning o'lchov birligi va muomala vositasi ekanligini ochib beradi. Chet el iqtisodchilari pulning iqtisodiy kategoriya sifatida mohiyati va zarurligiga kam e'tibor berishgan. 1857 yillarda taniqli ingliz iqtisodchi U. Djevons Iqtisodiy fanlar uchun pul masalasi - bu geometriyadagi aylana kvadraturasiga teng demakdir degan ekan. Shuning uchun chet el iqtisodchilari bu bobni chetlab o'tishgan. 50 - yillardagi darsliklarning avtorlari pulning mohiyatidan ko'ra uning iqtisodga, ishlab chiqarish va bandlik, moddiy resurslar va ulardan foydalanishga ta'sirini o'rganish muhimroqdir deb ta'kidlashgan va ko'p chet el olimlari shu yo'nalishda ish olib borishgan. Yoozirgi vaqtda pul to'g'risida bizda mavjud chet el adabiyotlarida ko'rilgan masalalar bu fikrimizning isboti bo'lishi mumkin.

Haqiqatda ham bozor iqtisodiga o'tish sharoitida pulning zarurligi, mohiyatini tadqiqot qilishdan ko'ra, pulning iqtisodga, ishlab chiqarishga, bandlikka ta'sirini tadqiqot qilish jamiyatimiz uchun ahamiyatliroq deb o'ylaymiz.

Pulning turlari Pul o'zining evolyutsiyasi jarayonida metall (oltin, kumush, mis), qog'oz, kredit pullar shaklida ishlatilib kelgan. Qiymatni o'zida ifodalashiga qarab pullar ikki turga bo'linadi:

-haqiqiy pul izdoshlari - qiymat belgilari Haqiqiy pullar nominal qiymatini o'zida ifodalovchi, real qiymatga ega bo'lgan metall pullar bo'lib, ular har xil shakllarda chiqarilgan va keyinchalik amaliyotda qulay bo'lgan aylana (shu shaklda metall

emirilishi kam bo'ladi) shaklda chiqarilgan. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, birinchi tangalar bundan 26 asr oldin Lidiya va Xitoyda, VII asrlarda hozirgi Markaziy Osiyo davlatlarida, IX-X asrlarda Kiev rusida zarb qilingan. XVIII asrning oxiri va XIX asrning boshlarida tangalar asosan oltindan zarb qilingan, keyinchalik oltin va boshqa qimmatbaho metallarni qazib chiqarish qiyinlashuvi, ishlab chiqarishning rivojlanishi va to'lov, muomala vositasiga bo'lgan ehtiyojning oshishi natijasida muomalaga qiymat belgilarini kiritish zarur bo'lib qoldi. Oltin va kumush muomaladan yo'qola bordi. **Qog'oz pullar.** pulning bu turi haqiqiy pullarning vakili bo'lib, pulning muomala funksiyasi rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan. Qog'oz pullar yuzaga kelishining quyidagi bosqichlarini keltirish mumkin.

1 bosqich - tangalarning uzoq vaqt muomalada bo'lishi, qo'ldan-qo'lga o'tish natijasida emirilishi;

2 bosqich - tanganing metall tarkibining buzilishi. Davlat tomonida ongli ravishda davlat xazinasiga tushumni oshirish maqsadida tangalarning metall (oltin, kumush) miqdorining kamaytirilishi; Bu bosqichda tanga tarkibining buzilishiga oltin, kumush va boshqa qimmatbaho metallarni qazib chiqarishining qiyinligi, ularning zaxiralarining kamligi ham sabab bo'lgan.

3 bosqich - davlat tomonidan emission daromad olish maqsadida xazina biletlarining chiqarilishi. Birinchi qog'oz pullar XII asrda Xitoyda chiqarilgan deb ko'rsatiladi adabiyotlarda. Lekin, tarixiy ma'lumotlarga asosan 700 yillarda kumush tangalar chiqarilgunga qadar, Buxoro davlatida qog'oz materiallardan pul sifatida foydalanilgan ekan. Qog'oz pullar Amerika va Evropada XVII- XVIII asrlarda, Rossiyada 1769 yilda chiqarilgan. Qog'oz pullar deb huqumat tomonidan byudjet taxchiligini qoplash uchun chiqarilgan, metall pullar almashtirilmaydigan, lekin davlat tomonidan ma'lum kursi o'rnatilgan pul belgilariga aytiladi. To'la oltin va kumushdan bo'lmagan tangalar muomalada pul sifatida ishlatilsada, ularning nominal miqdori real miqdoridan farq qilgan. Shunday bo'lsa ham bu tangalar ma'lum miqdordagi metallni ifodalagan. Qog'oz pullar bo'lsa, muomalaga chiqarilgan vaqtda va keyin ham uzoq yillar davomida ma'lum bir miqdordagi oltinni o'zida ifoda qilgan. Ammo biz bilamizki, biror davlatning pulidametallning zardasi ham bo'lmagan, ya'ni ular qiymatni belgilab bergan xolos. Qog'oz pullarning emitenti bo'lib, yoki davlat xazinasini yoki emission bank hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida muomalaga pul belgilarini O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki chiqaradi. Qog'oz pullar-ning tabiati, ularning inflyatsiyaga moyilligini ko'rsatadi. Qog'oz pullarni muomalaga chiqarishda pul muomalasi qonuni talablarini e'tiborga olish kerak. Lekin, amaliyotda har doim ham shu talablar e'tiborga olinavermaydi. Pul muomalaga tovar aylanishi ehtiyojini qoplash uchungina chiqarilishi kerak. Yoaqiqatda pul yuqoridagidan tashqari byudjet taqchilligini, davlatning boshqa xarajatlarini qoplash uchun ham chiqariladi, ya'ni emissiya miqdori tovarooborot bilan cheklanmasdan davlatning moliyaviy resurslarga bo'lgan talablariga bog'liq bo'ladi. Bu albatta, muomaladagi pul massasining o'zgarib

turishiga, aksariyat hollarda uning muomalaga keragidan ortiqcha chiqibketishiga olib keladi. Natijada pulning barqaror-ligiga putur etadi, uning qadri tushadi, xalqning davlatga bo'lgan ishonchi pasayadi, to'lov balansining barqarorligi yo'qoladi, (passiv qoldiq hajmi ortadi) milliy valyutaning kursi tushadi va h.k.

Kredit pullar. Ishlab chiqarish va tovaroborotning rivojlanishi, metall pullarning etishmasligi kredit munosabatlarning rivojlanishiga olib keladi. Tovar va to'lov oborotining ehtiyojini qoplash maqsadida muomalaga oltin, kumush tangalar bilan bir qatorda kredit vositalari: chek, veksel, banknotalar chiqarilgan. Kredit pullar deb kredit munosabatlar asosida yuzaga keluvchi, to'lov vositasini bajaruvchi qiymat belgilariga aytiladi. Kredit pullar o'zining mustaqil qiymatiga ega emas, chunki ularni yaratish uchun abstrakt zaruriy mehnat sarflanmaydi. Kredit pullar qog'oz pullardan farq qilib ular bir vaqtning o'zida qiymatni ifodalaydi va u kredit hujjat bo'lib, kreditor va qarz oluvchi o'rtasidagi iqtisodiy munosabatni aks ettiradi. Kredit pullarning asosiy turlaridan biri veksel hisoblanadi.

Veksel - bu qarzdorning (oddiy veksel) yoki kreditorning (o'tkazma veksel - tratta) ko'rsatilgan summani, ko'rsatilgan vaqtda, joyda to'lash to'g'risidagi yozma majburiyati hisoblanadi. Tijorat veksellarning odiy va o'tkazma turlari mavjud. Undan tashqari, ma'lum summani qarzga berish bilan bog'liq bo'lgan moliyaviy vekselar mavjud. Moliyaviy vekselning bir turi xazina vekselari bo'lib, ularda davlat qarzdor sifatida ishtirok qiladi. Yana veksellarning o'rtoqlik, bronza veksel turlari mavjud. Banknota - kredit pullarning etakchi vakillaridan bo'lib, Markaziy bank tomonidan, veksellarni hisobga olish yo'li bilan chiqariladi. O'tmishda banknota muddatsiz majburiyat bo'lib, xohlagan vaqtda uni bankka topshirib, o'rniga unda ko'rsatilgan summaga oltin yoki kumush olish mumkin bo'lgan. Veksel banknotadan quyidagi xususiyatlari bilan farq qiladi: -veksel ma'lum muddatni o'zida ifodalaydi (3-6 oy muddatga ega bo'lgan veksel), banknota ma'lum muddat bilan chegaralanmaydi. -veksel bo'yicha vekselni bergan tomon uni to'lashni kafolatlasa, banknotada uni to'lashni davlat (davlat banki) kafolatlaydi. Banknota qog'oz pullardan qo'yidagilar bilan farq qiladi. -kelib chiqish bo'yicha - qog'oz pullar asosan muomala vositasi funksiyasini bajarish asosida, banknotalar to'lov vositasi funksiyasi asosida kelib chiqqan: -almashinuvi bo'yicha, banknotalar oldin oltin va kumushga almashtirilgan, qog'oz pullar esa metallarga hech qachon almashtirilmagan; -emissiya qilinishi bo'yicha, qog'oz pullarning banknotalardan farqi bo'lgan (xazina biletlarini Moliya vazirligi, banknotalarni Markaziy bank chiqargan) va h.k. Hozirgi zamon banknotalari, albatta, oltinga almashilmaydi. Lekin ular quyidagi yo'llar bilan pul muomalasiga kelib tushadi: xo'jaliklarni bank tomonidan kreditlash orqali berilgan kreditlarning bir qismi muomalaga kirib keladi-davlatni kreditlash. Ya'ni banknotalar davlatning qarz majburiyati sifatida muomalaga chiqadi. aktiv to'lov balansiga ega bo'lgan davlatlarda rasmiy valyuta rezervlarning o'sishiorqali va boshqalar. Chek - veksel va banknotadan

keyin paydo bo'lgan kredit vositasi hisoblanib, to'lovchining o'z bankiga uning schyotidan mablag'ni oluvchining schyotiga o'tkazib qo'yish to'g'risidagi buyrug'idir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent: “O'zbekiston”, 2017

2.O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida” O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni \

3. “Biznesning qonuniy manfaatlari davlat tomonidan muhofaza qilinishi va tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlantirish tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 19 iyundagi farmoni

4. Mirziyoev SH.SH. “Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz”. T. : “O'zbekiston” NMIU, 2017 y. 592 b.

5.To'laxo'jaeva M. Ilxomov SH. Audit. O'quv qo'llanma.–T.: 2006. -161 bet

6.Internet saytlari